

TÜRK EDEBİ ESERLERİNİN UKRAYNACA'YA ÇEVİRİSİNDE ULUSAL KÜLTÜR BİLEŞENLERİNİN KENDİNE ÖZGÜ YÖNLERİNİN YENİDEN ÜRETİLMESİNİN BİR ARACI OLARAK ÇEVİRMENİN DİPNOTLARI

Mariana BONDAR*

Özet

Bu çalışmada, Türk ulusal kültür bileşenlerinin kendine özgü yönlerinin yansıtılmasının bir aracı olarak çevirmenlerin dipnotları incelenmektedir. Bunun yanı sıra bu çalışmada, “ulusal kültür bileşenleri” ve “dipnot” kavramlarına açıklık getirilmiş, çevirmenlerin açıklama notları koymalarındaki genel prensipler araştırılmış ve farklı dipnot türlerine ilişkin sınıflandırmalar analiz edilmiştir. Bunların hacmi, biçimi, içeriği ile ilgili şartlar formüle edilerek betimlenmiş, yapının (tipik modeller, araçlar) kuralları tespit edilmiş ve belli bazı terimlerin aktarılmasında geleneksel olarak kullanılan yöntemler ortaya konmuştur. Dipnotun yapısında (kaynağının tespit edilmesi, etimoloji) spesifik ulusal-kültürel unsurlara vurgular yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türk Edebiyatı, Çeviri, Ulusal Kültür Bileşenleri, Dipnot, Etimoloji.

TRANSLATION FOOTNOTE AS A WAY OF REPRODUCTION OF THE NATIONAL AND CULTURAL COMPONENTS' SPECIFICS (BASED ON UKRAINIAN TRANSLATIONS OF TURKISH LITERARY TEXTS)

Abstract

The article deals with the translation footnotes as a way of reproduction of the specific Turkish national and cultural components. Definitions of “national and cultural components”, “footnote” are given, the general principles of explanations are examined, the classification of different types of footnotes are analyzed. Structural models of footnotes, form, content are described with particular attention. The emphasis in the article is made on specific national cultural markers in the structure of footnotes (a reference to the origin, etymology).

Keywords: Turkish Literature, Translation, National And Cultural Components, Footnote, Etymology.

* Doç. Dr., Kiev Milli Dilbilim Üniversitesi, maryana.bondar@gmail.com

Giriş

Türk-Ukrayna edebiyat ilişkileri, son on yıl içinde belirgin biçimde artmıştır. Türk edebiyatının en güzel örneklerinin (gerek klasikler, gerekse günümüzdeki en çok satan eserlerin) etkin şekilde tanıtımları yapılmakta ve böylelikle, Ukraynalı okuyucu giderek, sadece Türk yazarların eserleriyle değil, en az bunun kadar önemli olan Türk dünya görüşü ve hayat tarzıyla da tanışmaktadır. Başka bir halkın hayat gerçeklerinin, ulusal-kültürel unsurlarının aktarılmasında kullanılan terimler, başlı başına ayrı bir dünya teşkil etmektedir ve bunu tarif etmek için, “ulusal kültür bileşenleri” terimi kullanılmaktadır.

Ukraynalı okuyucu, özellikle çeşitli dış şartlardan (turizm, iş ilişkileri, Türk malları, Türk restoranları gibi) ötürü Türk hayat tarzı hakkında genel bir fikir sahibi olmakla birlikte, Türk kültürüyle ilgili pek çok terimden haberdar değildir ve bu durum söz konusu terimlerin Ukraynalı okuyucuya yansıtılmasını, bu konuda bilgi aktarımında belli bir tarz benimseyen çevirmenin belli açıklamalar yapmasını gerekli kılmaktadır.

Türk ulusal kültür bileşenlerinin çevirilerde aktarılması büyük ölçüde, dipnotlarda yapılan açıklamalarla, yorumlarla sağlanmaktadır. “Dipnot” kelimesinden kastedilen, “sayfanın aşağısına yerleştirilen ve ana metinden ayrılan metindir”¹¹. Bilim adamları, dipnot ile ana metin arasındaki görüntüsel bağlantının önemli olduğuna vurgu yapmaktadır²² ki bunu gerçekleştirmenin yolu, dipnotu, ana metinle uygun bir konuma (doğrudan doğruya sayfanın aşağısına) yerleştirmektir. Diğer taraftan, ne yazık ki, günümüzde dipnotların özgün bir çeviri olgusu olarak incelenmesi konusu, bilim adamlarının ilgisinin dışında kalmış ve çevirmenlerin yapacakları açıklamaların genel prensipleri araştırılmadığı gibi, bunların hacmi, biçimi ve içeriği ile ilgili şartlar da betimlenmemiştir. Türk edebi eserlerinin Ukraynacaya çevrilmesinde (R. N. Güntekin, A. Nesin, O. Pamuk, A. Perker) çevirmenlerin koydukları çok sayıda dipnotun analiz edilmesi ile yorumların oluşturulmasındaki genel kurallar (tipik modeller, araçlar) tespit edilebilir ve belli bazı terimlerin aktarılmasında gelenek haline gelmiş olan kurallar tasvir edilebilir.

Dipnotların incelenmesinde özellikle güncel olan husus, yeniden üretim ve dipnot aracılığıyla ulusal kültür bileşenlerinin aktarılmasıdır. Zira dipnotlarda açıklamaların, yorumların yapılabilmesi, asıl olarak, ulusal kültür bileşenlerinin özel bir terminoloji yoluyla okuyucuya aktarılabilmesini gerekli kılmaktadır.

Dipnotlar, içerdikleri bilgi miktarı, hacim, tipik modelleri ve ek bilgi içermeleri gibi konularda birbirinden farklı olabilir. Dipnotlarda, okuyucunun genel bilgi düzeyinin arttırılması amacıyla başka bir halkın kültürününün hem benimsenmesi hem de onunla tanışılması için gerekli olan asgari düzeyde bilgi verilmektedir.

Çevirmen, bilginin aktarılacağı yeri tayin eder. Bu yer, (asgari düzeyde yorum, büyük ölçüde bu olguların Ukrayna kültüründeki karşılıklarını aktarma yoluyla) doğrudan doğruya metnin

¹ Dmitrij Ushakov, *Tolkovnyj slovar' russkogo jazyka*, Al'ta-Print, Moskva 2005, s. 955.

² Arkadij Mil'chin, *Izdatel'skij slovar'-spravochnik*, Yurist, Moskva 1998, s. 358.

içinde olabileceği gibi, metnin dışında da (sayfanın aşağısında ansiklopedik bilginin verilmesi veya Türk yaşamının belli olgularına dair daha ayrıntılı açıklamalar yapılması) olabilir. Çevirmenlerin dipnotları, biçim olarak, genelde durumu aynen aktaran niteliktedir.

Dipnotlara nerede başvurulacağı konusunda doğru kararı vermek (okuyucunun dikkatini fazla dağıtmamak, okuyucuyu asıl metinden uzaklaştırmamak) hususunda çevirmenin ortaya koyacağı marifet, çeviri metninin bütünlüğünü de doğrudan doğruya etkileyecektir. Dipnotlarda aktarılacak bilginin miktarı ve derecesi net şekilde belirlenir (gereksiz hiçbir şeyin olmaması, genel bilginin verilmesi) ve böylece, dipnotlar, kısa olabilecekleri gibi (1-3 satır), uzun da olabilirler (3 satırdan fazla).

Dipnotlardaki açıklamalar, yapısal ve işlevsel özellikleri bakımından (T. A. Kazakova'nın sınıflandırmasıyla) şu kategorilere ayrılmaktadır: 1) sözlüksel (iki dilli sözlük maddesi), 2) karşılaştırmalı (kaynak veya çeviri metnine dair dilsel veya kültürel-içeriksel özelliklerin karşılaştırılması), 3) tamamlayıcı (ek bilgiler), 4) açıklayıcı (çeviride aktarılması güç olan deyimler, karmaşık üsluplar, kelime oyunları, kinayeler gibi ifadelerin kullanılması nedeniyle metnin açıklanması gerekliliği), 5) sıfır (bunların olmadığı, fakat bunlara ihtiyacın bulunduğu durumlar).³³

Türk edebi eserlerinin Ukraynaca'ya çevirilerinde farklı şekillerde açıklamalar yapılmış olmakla birlikte, bunlar arasında en sık kullanılanlar, sözlüksel, karşılaştırmalı ve açıklayıcı olan dipnot türleridir. "Sıfır dipnotlar" konusundaysa, çevirmenin belli bir strateji belirlemesinin gerektiğini, kendi "hayali" okuruna ilgili metinlerin özümsemesine yönelik belli düzeyde hazırlıkla hitap etmesi gerektiğini ("uzatmak" böylelikle anlaşılmayan bütün yerleri açıklamak veya okuru gereksiz açıklamalara boğmadan, onun kendisini araştırmaya sevk etmek belirtmekte yarar var.

Burada genel olarak, münferit bazı okurlar dışında, Türk edebi eserlerini okuyan Ukraynalı okuyucu-alıcının belli bir profilinin olduğunu belirtmek gerek. Bu okuyucu türü, Türkiye'ye ilgi duymaktadır ve Türkiye'nin tarihine, kültürüne, geleneklerine, hayat tarzına aşina durumdadır veya en azından Doğu üslubuna ilgi duymaya başlamıştır. Okuyucu, bu kültüre ait olan eserleri okudukça, ona terimlerle ve kültürle ilgili ek açıklamalar yapma zorunluluğu da azalmakta, böylelikle çeviri, ek açıklamalara giderek daha az ihtiyaç duymaktadır. Öte yandan, dikkat edilmesi gereken bir husus da şudur ki, bu çevirilerle giderek bilginin öğretilme kültürü oluşmakta ve çevirmeni disipline eden ve onun işini standartlaştıran somut modeller ortaya çıkmaktadır.

I. Dipnotların Oluşturulmasında Tipik Modeller

Ulusal kültür bileşenleri, farklı terimsel-konusal kelime grupları ortaya koymaktadır ki bunların her biri, günümüzde genel bilgi iletim modelleri çerçevesinde sunulmaktadır.

³³ Tamara Kazakova, *Hudozhestvennyj perevod, Teorija i praktika*, Inyazizdat, Sankt-Peterburg 2006, s. 136.

Nitekim eskiden beri, Türk eserleri Ukraynacaya çevrilirken, Türkiye'deki ünlü kişiler ile ilgili dipnotlar düşülerek açıklama yapılmaktadır. Zira Ukraynalı okuyucunun bu kişiler hakkında bilgisi ya hiç yoktur, ya da çok azdır. Dipnotlar şu şekilde verilmektedir: “hükümdarın ismi + tarihe hangi isimle geçtiği + yaşadığı (tahtta hüküm sürdüğü) yıllar + padişahlarla akrabalık ilişkileri + siyasi görüşleri + kazanımları, yaptığı fetihler”: *Kanuni Sultan Süleyman (Muhteşem Süleyman)–Türk padişahı. Osmanlı İmparatorluğu’nu 1520-1560 yılları arasında yönetmiştir. Muhteşem Süleyman’ın ülkeyi yönettiği yıllar, Osmanlı Devleti’nin yükselme dönemi olarak kabul edilir*; “ismi + hangi yıllar arasında yaşadığı + yaptığı faaliyetlerin türü (siyasi, toplumsal, devlet veya askeri alanda mı faaliyet yürüttüğü) + başlıca eserlerinin adları + görüşleri + elde ettiği başarılar, katıldığı önemli olaylar”: *Gazi Mustafa Kemal Atatürk (1881-1938)–1919-1922 yılları arasındaki Türk Ulusal Kurtuluş Savaşı’nın önderi. Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk cumhurbaşkanı (1923-1938)*; “ismi + yaşadığı yıllar + yaptığı faaliyetlerin türü (şair (sufi şair), filozof, ilahiyatçı) + katkıları + hangi isimle bilindiği + eserleri + toplumsal faaliyetleri + felsefi ilkeleri”: *Mevlana–ünlü Fars dili şairi-sufi Celaleddin Rumi’nin (1207-1273) takma adlarından biridir*; “ismi + yaşadığı yıllar + faaliyet alanı (bilim adamı, matematikçi, ilahiyatçı, gökbilimci, astrolog, tarihçi, coğrafyacı) + belli başlı eserleri + toplumsal faaliyetleri”: *Muhammed El-Gazali (1058/1059 - 1111)–Müslüman filozof, Sufizm’in kurucularından biri, ayrıca, Ortaçağ astroloji/astronomisinin önde gelen isimlerinden biri*; “ismi + yaşadığı yıllar + faaliyet türü (aktör, şarkıcı, yönetmen) + kökeni”: *Emel Sayın (doğumu: 1945)–“Türk Sanat Müziği’nin kraliçesi ve elçisi” olarak adlandırılan kadın şarkıcı vb.*

Peygamberlerin adları, onların Hristiyanların Kitab-ı Mukaddes’inde zikredildiği şekilde aktarılmakta, veya “Müslümanlar’da”, “Türk ismi” ifadeleri kullanılarak, okuyucu bu konuda kısaca bilgilendirilmektedir: *Peygamber–Müslümanlar’da Muhammet için kullanılan unvan; İlyas–Kitab-ı Mukaddes’teki İlyas; İbrahim–Kitab-ı Mukaddes’teki Avraam’ın Müslümanlar tarafından söylenen şekli; Yuşa–Kitab-ı Mukaddes’teki Yosif Peygamber’in Türkler tarafından söylenen şekli; İsa–İsus’un Müslümanlar tarafından söylenen hali vb.*

Dipnotlarda meleklerin adları ve unvanları hakkında bilgiler verilir ve bu bilgilerin “İslam inancına göre”, “Müslüman kozmolojisine göre”, “Türk (doğu) folkloruna göre”, “Türk mitolojisine göre”, “Müslümanların inancına göre” olduğuna vurgu yapılır: *Azrail–İslamiyet’te ölüm meleği; Münkir ve Nekir–Müslümanların inancına göre, ölüleri dünyadayken yaptıkları konusunda sorgulayan melekler vb.*

Devleti oluşturan birliklere ilişkin isimleri açıklayan dipnotlarda, bu oluşumların ne zaman kurulduğu, bu devletin bünyesine giren boyların, kabilelerin adları ve buldukları yerler ile ilgili bilgiler aktarılmaktadır: *Karakoyunlu–14. yüzyılın ikinci yarısında Anadolu’nun doğusunda tarih sahnesine çıkan, Türkmen boylarının devleti vb.*

İdeolojik yönelimlerle ilgili dipnotlar, “ideolojinin adı + başlıca ilkeleri + kurucuları” modeline göre ortaya konmaktadır: *Kemalizm–Toplumun sekülerleşmesi ve Batılılaşması unsurlarını içeren*

Türk milliyetçi ideolojisi. Adını, Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk cumhurbaşkanı Kemal Atatürk'ten almıştır vb.

Nişanların adları, “nişanın adı + ne zaman ortaya çıktığı + hangi sultanın döneminde ortaya çıktığı + kaç derecesi olduğu + hangi başarıyı gösterenlere verildiği” modeline göre açıklanmaktadır: *Mecidiye nişanı, Sultan Abdülmecit'in fermanıyla, 1851 yılında ortaya çıkmıştır. Beş derecesi vardır. Bu nişan, askeri başarılar elde eden veya dini alanda önemli işler yapan kişilere verilmekteydi vb.*

Eğitim kurumlarının genel adları ise, şu modellerle ortaya konmaktadır: “eğitim kurumunun adı + sınıfları (birinci, ikinci sınıf veya üst sınıflar) + ortaokul + var olduğu dönem (Osmanlı dönemi) + işlevi”: *Mülkiye-Sivil memurlar yetiştiren okul; Idadi-Türkiye'de padişahlık döneminde orta dereceli okulların üst sınıflarının olduğu eğitim kurumu vb.*

Siyasi partilerin, örgütlerin adlarıyla ilgili dipnotlarda bunların kuruldukları dönem, kurucuları, liderleri, tarihteki önemleri, sonradan aldıkları isimleri ve savundukları siyasi görüş ile ilgili bilgiler yer alır: *Halk Partisi-1923 yılında, Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk tarafından kurulmuştur. 1924 yılından itibaren, Cumhuriyet Halk Partisi olarak adlandırılmaya başlanmıştır; Refah Partisi-1983 yılında kurulmuştur. İslami fundamentalist bir partidir. Türkiye Anayasa Mahkemesi'nin kararıyla, 16 Ocak 1998 yılında yasaklanmış, bunun ardından, bu partinin temellerine dayanılarak, Fazilet Partisi kurulmuştur.*

Şeref unvanlarıyla ilgili dipnotlarda, bunların işlevleri, şereflendirme biçimi ve kimlere hitaben (ileri yaştaki kişiler, erkekler, kadınlar gibi) söylendiği ile ilgili bilgiler bulunmaktadır: *Beyefendi-Saygı unvanı; Hoca-Öğretmen; Müslüman geleneğinde, yaşça büyük olan ve eğitilmiş olan kişiye hitap etmede kullanılır; Bey-Erkeklerle yönelik kullanılan saygı unvanıdır; Hanım-Kadınlara yönelik saygı unvanıdır vb.*

Para birimlerine ilişkin dipnotlarda bunların hangi maddeden yapıldığı, günümüzdeki Türk para sisteminde neye karşılık geldiği, hangi tarihte tedavüle girdiği, betimlemesi ve hangi padişahın döneminde kullanıldığı ile ilgili bilgiler sunulur: *Mecidiye-gümüş para. 20 kuruşa denk gelmekteydi. 1 altın Osmanlı lirası, 5 mecdiye idi; Akçe-XIV.-XVII. yüzyıllarda kullanılan, Türklerin gümüştan küçük para birimi, Sultan Orhan döneminde, 1328-1329 yıllarında tedavüle girmiştir.*

Askerliğe ilişkin isimler ise, “askerin türü + var olduğu dönem + özelliği” modeline göre açıklanmaktadır: *Yeniçeri (Tam tercümesi: yeni asker)-Düzenli bir Türk yaya askeri. 14. yüzyılın ikinci yarısından, 1826 yılına kadar var olmuştur. İlk başlarda esir alınan gençlerden oluşurken, sonraları, Osmanlı'ya boyun eğen ülkelerin Hristiyan nüfusundan İslam'a devşirenler bu birliklere alınmıştır; Sipahi-Osmanlı İmparatorluğu'nda süvari birliklerinde görev alan askerlere verilen ad. Bunlar, 15-18. yüzyıllarda düzenli orduya dahil olmuşlardır.*

Dipnot oluşturmada tipik bir model de, oyun isimlerinin açıklanmasında kullanılan modeldir: “oyunun adı + neyle oynanır + oyunun kuralları”: *cirit: topla ve sopalarla, at üzerinde oynanan bir*

oyun; köşe kapmaca: bir çocuk oyunu. Bu oyunda oyuncular, bir köşeden diğerine koşar ve ortada kalmamaya çalışır vb.

“dere”, “su pınarı”, “körfez” gibi sularla ilgili isimler ise, büyük ölçüde Ukraynacada da yer alan kategorilerle açıklanır: *Kağıthane-İstanbul’un kenar bölgelerinde yer alan bir dere ve semtin adı; Haliç-Altın Boynuz körfezi; Karakulak-İstanbuluların çevresinde dinlendiği bir su pınarı vb.*

Şehirlerin adları da, genellikle dipnotlarla açıklanır. Dipnotlarda şehirlerle ilgili verilen başlıca bilgi, bu şehirlerin Türkiye haritasında nereye denk düştüğüdür. Çeşitli yerlerin belirtilmesinde, “Türkiye’nin doğusunda/batısında/kuzeyinde/güneyinde, Marmara Denizi’nde, Ege Denizi’nde, Karadeniz’de, İstanbul Boğazı’nın/Haliç’in yakınlarında, Anadolu Yarımadası’nın doğu/batı/güney/kuzey bölümünde, akarsu kenarında, deniz kenarında” gibi ifadeler kullanılır: *Sivas-Anadolu Yarımadası’nın orta bölgesinde yer alan bir şehir; Manisa-Türkiye’nin güneybatısında yer alan bir şehir; Diyarbakır-Türkiye’nin güneydoğusunda, Dicle Nehri kıyısında yer alan bir şehir; Tekirdağ-Türkiye’nin Avrupa yakasında, Marmara Denizi kıyısında yer alan bir şehir.* Şehirlerin yerleri, bunlara komşu olan şehirlerle de tarif edilebilmektedir: *Adapazarı-İstanbul ile Ankara arasında yer alan bir şehir vb.*

Aynı şekilde, coğrafi yerin veya yerleşim yerinin özellikleri de (sınır şehri veya liman şehri olduğu gibi) belirtilmektedir: *Çanakkale-Türkiye’de, Çanakkale Boğazı ile Marmara Denizi arasında yer alan bir liman şehri; Edirne-Odrin, Yunanacası: Adrianopol,-Türkiye’nin sınır şehri vb.*

Kimi zaman dipnotlarda tarihsel bilgiler de verilmektedir: *İnönü-Batı Anadolu’da yer alan bir yerleşim yeri. Bu yerleşim yerinin yakınlarında, Türk Ordusu, 1921 yılında, İsmet Paşa’nın komutasında iki kez, Yunanlı müdahalecileri bozguna uğratmıştı vb.*

Dipnotlarda ayrıca, bir yerin idari olarak nereye bağlı olduğuna ilişkin bilgiler de verilebilmektedir: *Digor-Kars vilayetine bağlı bir kasaba; Trabzon-Trapezund-Türkiye’nin kuzeydoğusunda yer alan ve Trabzon vilayetinin idari merkezi olan şehir vb.*

Çevirmenler sık sık, İstanbul’un ilçeleri, semtleri ile ilgili yorumlarına dipnotlarda yer vermektedir. İstanbul’daki yerleşim yerleri ile ilgili “İstanbul’un ilçesi” türü kısa açıklamalarla geçiştirilmesine, nadiren rastlanmaktadır: *Samatya-İstanbul’da bir semt. Şişli: İstanbul’un merkezinde bir semt.* Daha sık olarsa, “semt + neyiyle ünlü”, “semt+işlevsel yönü” modellerine göre yazılmış dipnotlara tanık olmaktadır: *Aksaray-Günümüzde İstanbul’da ticari faaliyetlerin yoğun olduğu önde gelen bir semt; Tophane-İstanbul’un tarihi bir semti; Beyoğlu-İstanbul’un Avrupa yakasında yer alan ve şehrin kültürel hayatının bulunduğu semt; Nişantaşı-İstanbul’un merkezinde yer alan prestijli bir ticaret semti; Nişantaşı-İstanbul’un kafeleriyle ve gece kulüpleriyle ünlü, üst düzey bir semti; Galata-İstanbul’un bir semti. Altın Boynuz’un kuzey (doğu) yakasında yer alan bu semt, aynı adı taşıyan köprüsü ve kulesiyle ünlüdür; Eyüp-İstanbul’da bir semt. Mezarlığıyla ünlüdür ve burada, Peygamber Muhammed’in takipçisi Ebu Eyüb Ensari’nin mezarı bulunmaktadır.*

Dipnotlarda semtlerin konumlarıyla ilgili bilgiler, “İstanbul’un merkezinde yer alan bir semt”, “İstanbul’un Avrupa yakasında yer alan (veya Boğaz’ın Avrupa yakasında yer alan) bir semt”, “İstanbul’un Asya yakasında yer alan bir semt”, “İstanbul’un banliyösü” kalıplarına göre de verilebilmektedir: *Tuzla-İstanbul’un Asya yakasının banliyösünde, Marmara Denizi kıyısında yer alan bir semt; Unkapanı-İstanbul Boğazı’nın Avrupa yakasında yer alan bir semt.*

Haritadaki yer adları (şehirler, sokaklar, meydanlar) ile ilgili dipnotlarda verilen bilgiler, “sokağın (meydanın) adı + bulunduğu yer + işlevi + geçmişte burada olan olaylar” modeline göre sunulmaktadır: *Kordon-İzmir’in ana caddesi; Atmeydanı-Eski İstanbul’un merkezinde bir meydan. Burada, çok sayıda tarihi anıt bulunmaktadır. Bir zamanlar burada, Bizans’ın, ünü bütün dünyaya yayılmış olan hipodromu bulunmaktaydı; Çemberlitaş Meydanı-İstanbul’un tarihi bölümünde yer alan bir meydan. Burada, meydanla aynı adı taşıyan ve 4. yy başlarında Bizans İmparatoru Büyük Konstantin’in onuruna yapılmış olan bir sütun bulunmaktadır vb.*

Mimari eserler, “adı + eşanlamlı adı + inşa edildiği tarih + kim tarafından yapıldığı + bulunduğu yer” modeline göre açıklanmaktadır: *Galata Kulesi-Türkiye’deki İstanbul şehrinin tarihi bölümünde yer alan, Ortaçağ’dan kalma bir kule. Şehrin en önde gelen tarihi-mimari eserlerinden biridir; Çaldıran-Türkiye’nin doğusunda bir kale. Van Gölü yakınlarında bulunmaktadır; Topkapı Sarayı (Türkçeden kelime kelime tercümesi: savaş topları kapısı)-Osmanlı İmparatorluğu’nun XIX. yüzyıl ortalarına kadar başlıca sarayı olmuş olan, İstanbul Boğazı ve Altın Boynuz kıyısındaki yarımada da yer alan saray. Seral adıyla da bilinmektedir; Kızkulesi (Türkçede, kızın kulesi anlamına gelmektedir)-Marmara Denizi ile Boğaziçi’nin birleştiği yerde yer alan taştan kule. Uzun bir dönem, deniz feneri olarak hizmet vermiştir.*

Eğitim kurumlarına ait özel adlar için de ilgili açıklamalar yapılmaktadır: “Kuleli”-İstanbul’da *kara kuvvetlerinin lisesi; Galatasaray-İstanbul’da bir lise. En eski eğitim kurumudur. 1869 yılında, Avrupa modeline göre kurulmuştur. Bu kurumda eğitim, Fransızca olarak yapılmaktaydı.*

Cami adlarıyla ilgili dipnotlarda alışılmış model, “caminin adı + ne zaman ve kim tarafından inşa edildiği + hangi hükümdarın döneminde inşa edildiği + inşasının ne kadar sürdüğü + nerede bulunduğu + tarihsel olaylar + caminin adının harfiyen tercümesi” şeklindedir: *Süleymaniye-Mimar Sinan tarafından, 1550-1557 tarihlerinde, Sultan Muhteşem Süleyman’ın emriyle inşa edilen cami. İstanbul’un tarihi bölümünde yer almaktadır; Ayasofya: Bizans dönemine ait bir mimari eser. 532-537 yıllarında, Konstantinopolis’te (İstanbul) mimarlar Tralli Anfimiyy ve Miletli İsidor tarafından inşa edilmiştir. 15. yüzyılda Türkler bu kiliseyi camiye çevirdiler. 16-18. yüzyıllarda, dört adet minare eklendi.*

Adaların adlarıyla ilgili açıklamalardaysa, en yaygın olarak kullanılan yöntem, adanın bulunduğu yer, özellikler, tarihsel bilgilerdir: *Heybeli-Marmara Denizi’nde, İstanbul yakınlarında yer alan bir ada; Büyükkada: Kızıl Adalar (Ukraynacada Prens Adaları): Marmara Denizi’nin kuzeydoğu bölümünde yer alan adalar.*

Kutsal yerlerin isimleriyle ilgili dipnotlarda yapılan açıklamalar, “adı + İslamiyet’teki yeri + Mekke’ye (Kâbe’ye) göre konumu + dua (namaz) için” modeline göre yapılmaktadır: *Kible-Mekke’nin yönü. Namaz kılınırken, bu yöne doğru yönelinir vb.*

Dini bayramların adları da, dinler (Hristiyanlık ile Müslümanlık) arasındaki farklılıklardan ve okuyucuya bu bayramların özelliklerini anlatma gerekliliğinden ötürü, ayrıntılı bilgilerle verilmektedir. Dini bayramlarla ilgili dipnotların tipik modelleri ve bunlarla ilgili bilgi verme şekli, şöyledir: “bayramın adı + İslami takvimde ne zamana denk düştüğü + ay (gün) + ilave dini bilgi”: *Ramazan-Müslüman takviminde, dokuzuncu aydır. Bu ay boyunca Müslümanlar, İslami öğreti gereğince, güneşin doğuşundan batışına kadar bir şey yiyip içemezler; Kurban Bayramı-Müslümanların bayramı. Haccın sona erişidir. İslami takvime göre, 12. ayın onuncu gününde yer alır. Peygamber Avraam’ın (İbrahim) kurban kesme girişimi münasebetiyle kutlanmaktadır; Aşure Günü-Peygamber Muhammed’in torunu Hüseyin’in ıstırap içinde ölmesinin yıldönümüdür; Muharrem-İslami takvimin birinci ayıdır. Kimi zaman, bir dini bayramın veya Müslümanların hayatında önem taşıyan bir olayın takvimdeki başka bir olayla ilişkilendirildiği de görülmektedir; Şeker Bayramı (“şekerlerin olduğu bayram”)-Müslümanların oruç ayı olan Ramazan ayından hemen sonra yer almaktadır; Hidrellez günü-Yazın ilk günü bayramıdır.*

Kur’an’ın bölümlerine dair adlar, genellikle bu surelerin içeriğiyle ilgili ayrıntılı bilgiler verilerek aktarılmaktadır: “*Ez-Zümer*” Suresi-Bu surenin adı, 7. ve 73. ayetlerde “zümer” kelimesinin zikredilmesinden kaynaklanmaktadır. Surede, insana özgü iki özellik ele alınmaktadır: Zorda kaldığı zaman Allah’a sığınmakta, Allah’ın yardımını isteyip af dilemekte, fakat Tanrı ona şefkat gösterip nimetler sunduğunda, o, bunlar için nasıl yakardığını unutmaktadır.

Görüldüğü üzere, belli bazı kelime türleri, çeviri pratiği çerçevesinde türetilmiştir ve bu türetilen kelimeler, temel ve fakültatif bileşenlerin alınıp bir araya getirilmesiyle oluşturulan tipik dipnot modeli ile okuyucuya sunulmaktadır.

2. Dipnotlarda Ulusal Kültür Bileşenlerinin Ortaya Konma Şekli

Ukraynaca çeviri metinlerde ulusal kültür bileşenleri içeriğinin ortaya konmasına yönelik tipik dipnot modellerinin yanı sıra içeriği yeniden üreten, spesifik bilgi iletim şekilleri de bulunmaktadır.

Çevirmenler, algılamayı kolaylaştırmak, belli çağrışımlar yaratmak amacıyla, sık sık, Türk özel adlarını harfiyen tercüme etme yoluna gitmektedirler: *Aya Sofya*-“Aziz Bilgelik”, *Topkapı Sarayı*-“savaş toplarının olduğu kapı”, *Kızkulesi*-“kızın kulesi”, *Nişantaşı*-“nişan taşı”, *Bab-ı Ali*-“Yüksek eşik, Yüksek kapı”, *Hastalar Tepesi*-“hastaların tepesi”, *Kuşadası*-“kuşların adası”, *Kurban Bayramı*-“kurbanların kesildiği bayram”, *Şeker Bayramı*-“şekerlerin olduğu bayram”, *Kına Gecesi*-“kına gecesi”, *Çalılıkuşu*-“çalı kuşu”, *Bostan*-“meyve bahçesi”, *Gülistan*-“gül bahçesi”, *magdi*-“doğru yoldan giden kimse”, *Bismillah*-“Allah’ın adıyla...”, *Bismillahirrahmanirrahim*-“Esirgeyen

ve bağışlayan Allah'ın adıyla”, yeniçeri–“yeni asker”. Surelerin Arapça adları da, Ukraynacaya harfiyen çevirileriyle verilmektedir (“Ali İmran”–İmran'ın ailesi, İsrâ Suresi–“gecenin dönmesi”).

Kimi zaman, dipnotlarda, belli bir kelimenin Türkçe mi, Arapça mı yoksa Farsça kökenli mi olduğu gösterilir: *Cübbe–manto* (Türkçe); *kıyafet–dış görünüş, kıyafetname–dış görünüşün tasviri* (Arapça, Türkçe); *Zafername–zaferin tasviri* (Farsça, Türkçe); *leblebi–kavrulmuş nohut* (Türkçe); *kadayıf–şeker şurubundan yapılmış tatlı hamur işi* (Türkçe); *pastırma–füme, kurutulmuş et* (Türkçe); *muhallebi–pirinç unundan hazırlanan sütlü tatlı* (Türkçe, Arapça).

Kötüleyici, küçümseyici içeriğe sahip kelimeler, bu kelimenin küçümseyici yönü vurgulanarak, Ukraynacada eşanlamlısı olan kelimelerle açıklanır: *gavur–inanmayan, Müslüman olmayan; softa–dini kişileri veya dini fanatikleri tasvir eden küçümseyici bir kelime*. Kelimeler, Ukraynacada buna denk düşen kelimelerle açıklanmaktadır: *meret–Türkçede geçen ve Ukraynacadaki “yolop” kelimesinin karşılığı olan bir kelime; herif–bovdur*.

Açıklamalar, farklı şekillerde olabilir: 1. Genel açıklamalar yapma yoluyla: *serpuş–başlık; saz–müzik enstrümanı; ezan–ibadete çağrı; mihrap–camilerdeki oyuklu yer; hamam–Türk banyosu; rakı–anasondan yapılmış Türk içkisi*. 2. Ayrıntılı açıklama yoluyla: *türban–erkek veya kadının başörtüsü–başı örtmede kullanılan ve hafif kumaştan yapılan örtü; saz–Doğu’da kullanılan telli bir çalgı; ezan–Müslümanlarda, müezzinin minareden okuduğu, ibadete çağrı; mihrap–Camide bulunan, Mekke yönüne dönük olan ve ibadet edenlerin yüzlerini döndükleri oyuklu bölüm; hamam–Arapçadaki sıcak; Türkiye’deki kamuya açık olan ve kökenini Roma’daki kaphçalardan alan banyolar. Bu banyoların başlıca ayırt edici özelliği, ılık sıcaklık rejiminin olmasıdır; rakı–Türklerde yüzde 45 alkol oranına sahip, üzümden yapılan ve anason eklenen içki*.

Bazı dipnotlarda ise, “İslam’da”, “Müslümanlar”, “Muhammediler”, “Müslümanların”, “Müslümanlar için geleneksel olan”, “Müslümanların inancına göre” şeklinde ifadeler kullanılmaktadır: *İlmihal–Müslümanların dini yükümlülüklerine ilişkin öğretisi; haram* (Arapçada yasak anlamında)–*Müslümanlara getirilen sınırlama ve yasaklamalar bütünü; abdest–Müslümanlarda, ibadet öncesinde ritüel olarak suyla temizlenme; fetva–İslamiyet’te belli bir konuyla ilgili olarak müftü veya fakih tarafından verilen kararlar; İslami ilkelere ve Müslüman hukuki pratiğine dayanmaktadır; çarşaf–çadır örtüsünün daha farklı bir çeşidi olan ve Müslüman kadınların baştan ayağa vücutlarını örttüğü hafif örtü; entari: uzun, geniş bir giysi. Müslüman ülkelerde, erkeğin giysilerinin üzerine giyilir; sünnet–Müslümanlardaki geleneksel sünnet; kible - İslamiyet’te ibadet esnasında yüzün dönüldüğü Kâbe yönü; Zemzem–Mekke’de bir kuyu. Müslümanlar, bu kuyunun sularının şifalı olduğuna inanmaktadır; Bismillah–Müslümanların herhangi bir işe başlamadan önce söyledikleri söz; Zikir–Müslümanların, Allah’ın adını içeren muhtelif dualar okudukları İslami dini pratik*.

Kelimelerin anlamlarının açıklandığı dipnotlarda sürekli olarak, “Doğulu”, “Türk”, “Türkiye’de bulunan”, “geleneksel”, “halk” gibi kelimeler görülmektedir: *ud–Doğu’ya özgü bir enstrüman; keman–Batı’daki kemanın Türklerdeki alaturka hali; türkü–Türk halk geleneğinde,*

lirik şarkı; saz–Türklerde telli enstrüman. Armut şeklinde gövdesi, uzun bir sapı ve genellikle iki adet üçlü ve bir adet çift telden oluşur. Bunun dışında, bazı kelimelerin açıklanmasında, coğrafi alanın genişletildiğini (Yakındoğu ülkelerini içine alacak şekilde) görüyoruz: saz–Yakındoğuda, Kafkasyada ve ayrıca İranda ve Türkiye’de yaygın olarak kullanılan telli bir müzik aleti; Ortaoyunu–Geleneksel Türk kukla oyunu (Burada “kukla oyunu” diye yazılmış, oysa ortaoyunu, geleneksel Türk tiyatrosudur. Bu oyunda kukla yoktur–Bondar M.); Karagöz–Türk halk kukla veya gölge oyunu. İsmi, başlıca kahramanı olan ve serseri, külhanbeyi yaradılışlı olan Karagözden almaktadır; gazel–Doğulu bir şarkı türü. Şiirsel tarzdadır; beyit–Yakındoğu ve Ortadoğu halklarında görülen, iki dizeli kıtalardan oluşan şiir türü; cumba–eski Türk evlerinde görülen, parmaklıkl pencere. Cumbanın içinde bulunanlar, dışarıdan görülemezler; rakı–anasonlu Türk içkisi; sakız tatlısı–sakızdan yapılan geleneksel Türk tatlısı; boza–Türkiye’de ve Balkanlar’da yaygın olan, fermente bir içecek. Buğdayın fermente edilmesinden elde edilir ve yüzde 1 oranında alkol içermektedir; baklava–cevizli yufka ve şerbetle yapılan, Yakındoğu ülkelerinin mutfaklarında yaygın olan bir tatlı; mintan–geleneksel Türk giysisi, gömlek.

Pek çok kelime, Ukraynadaki eşanlamlıları aracılığıyla açıklanmaktadır: vilayet–idari bir birim. Provintsiya, guberniya, okrug kavramlarının Türkiye’deki karşılığı; vilayet–Türkiye’de bir idari–bölgesel birim. Oblast’ın Türkiye’deki karşılığı; mahalle–kvartal, rayon, mista kavramlarının Türkçedeki karşılığı; hoca–öğretmen; peri–feya, dobriy duh krasunya kavramlarının Türkçedeki karşılığı; dev–Türk halk kültüründe ve İran mitolojisinde, kötü ruh, şeytan; meyhane–şinok kelimesinin Türkçedeki karşılığı; meyhane–korçma’nın karşılığı olan yer. Burada, yiyecek de bulunmaktadır ve yiyeceklerin dışında, alkollü içecek ve müzik de bulunmaktadır; eskici–lahmitnik kelimesinin Türkçedeki karşılığı. Eski eşyaları satan kimse. Bu kişi, bunları tamir edebilir, hatta ayakkabıcı da olabilir; kalfa–pidmayster, ekonomka ve prısluga’nın Türkçedeki karşılığı; hamal–nosılnık, vantajnik; dadı–nyanka, goduvalnıtsya; pehlivanlar–sılaçi, bagatrı; ebe–povituha; puporizka; hemşire–sestra, sestriçka; muallime–vçitelka; aşçı başı–kuhar; paşa–general; müdür–zaviduvaç; dolmuş–marşrutne taksi’nin Türkçedeki karşılığı; nazır–ministr; muavine–zastupnıtsya; tımarcı–feodal, tımar sahibi olan kişi; derebeyi–feodal, büyük toprak sahibi olan kişi; şehzade–kronprints, taht adayı olan kişi (tahta aday olan kişiye “veliaht” deniyordu. Şehzade, padişah çocuklarına verilen ad ve her şehzade, veliaht olmaz — Bondar M.). Bunun dışında, belirtmeler de kullanılmaktadır: rakı–alkollü içecek; abla–yaşça büyük kız kardeş; minder–yere konan, oturmakta kullanılan yastık; gazi–savaşçı, İslam için mücadele eden kişi; aşevi–yoksullar için ücretsiz yemek veren yer; kasaplar–myasni kramnitsi’nin Türkçedeki karşılığı; tandır–yere gömülü fırın; sahan–bakır tabak; gecekondu–yerel yönetimden habersiz olarak geceleyin inşa edilen yasadışı konutlar; müftü–Müslüman din adamı, Kur’an’ı yorumlayan ve hukuki ve ilahi konularla ilgili yorumlarda bulunan kişi; şeyh–dervişlik rütbesinde olan kişi; pir–sufi (derviş) nişanının kurucusu ve yöneticisi olan kimse; imam–caminin yöneticisi olan, kıdemli molla olan ve ayinleri yöneten kişi; vaiz–İslami öğretiyi vaaz eden kişi; tekke–dervişlerin toplandıkları yer; defterdar–maliye bakanı.

Kimi zaman açıklamalar, başka kültürlerdeki unsurlara olan benzerliklerle açıklanmaktadır (tipik “benzer, prototip” kelimeleriyle açıklanan durumlar): sucuk–Gürcülerdeki çurçheli’ye

benzer bir tatlı; ud-Avrupalıların lut çalgısının bir prototipi olan, telli bir müzik aleti; bağlama-telli bir müzik aleti. Mandoline benzemektedir; kolağası-Padişahın ordusunda bir askeri unvan, Yüzbaşidan sonra ve binbaşidan önce gelirdi (Çarlık Rusyasındaki ştabs-kapitan rütbesine denk düşmekteydi); paşa-onursal bir unvan; padişah, bu unvanı valiye veya generale verebilirdi ("sir" veya "pan" unvanlarına çok benzeyen bir unvan); hanım-dama.

Görüldüğü üzere, çevirmenler, edebi bir metindeki ulusal kültür unsurlarının kendine özgü yönlerini çok farklı şekillerde aktarabilmekte ve çevirmenlikteki ustalıklarının derecesini, yaratıcı yaklaşımlarını ve Türk yaşamının gerçeklerine vakıf oluşlarını gösterebilmektedirler.

Sonuç

Dipnot, çevirmenin ustalık derecesini mükemmel biçimde yansıtan özgün bir çevirmenlik olgusudur. Dipnot, doğal olarak, temel ve gerekli bilgileri içermekte, somut ve makul bir yapıyla kendisini göstermekte ve temel ve ikincil unsurların pekiştirilmiş düzeniyle kendisini ortaya koymaktadır (ki bu durum, dipnotların tipik modellerini ortaya koymaya imkan vermektedir). Bu dipnotlar, okuyucunun kendi kültürüyle veya kendisinin bilgi sahibi olduğu diğer kültürler arasında karşılaştırma yapmasına olanak veren unsurlar içermektedir ve bunlarda en yaygın şekilde "Türkiye'ye özgü", "Türlere ait", "halk", "geleneksel", "Doğulu", "İslamiyet'te", "Müslümanlarda", "Müslümanlar için" ifadeleri görülmektedir. Sık sık, kelimesi kelimesine tercüme (bu, büyük ölçüde, coğrafi isimler için geçerlidir) ve kaynak dile (Türkçe, Arapça, Farsça) atıflar görülmektedir. Dipnotlar, ulusal kültür ve konotatif renkliliği verebilme kaygısından ortaya çıkmaktadır. Açıklamalar, metni çeviren kişinin, çevirdiği metnin içeriğinin bütünlüğünü ne şekilde yansıtacağına bağlı olarak, genel nitelikte olacağı gibi, daha özel, daha spesifik nitelikte de olabilir (ayrıntılı anlatımda bulunabilir, veya karşılaştırma yapabilir). Öte yandan, dipnotların isabetliliği, zamanın gerekliliklerine göre de değişiklik gösterebilir: Türk hayatına ilişkin unsurların geniş bir okuyucu kitlesi tarafından bilinmesi halinde, yorumlama ve açıklama ihtiyacı da ortadan kalkmaktadır. Dolayısıyla çevirmenin, "zamanın nabzını tutması" ve belli bir okur kitlesine (Türk kültürüne aşina olan, hazırlıklı durumdaki bir okur kitlesi veya ortalama okuyucu kitlesi) yönelmesi gerekmektedir.

Türk düzyazı eserlerinin Ukraynacaya tercümesinde kullanılan dipnotlar, Türk toplumunun kültürü, dini ve yaşamı hakkında ve toplumsal yapı, önemli tarihsel kişilikler, önde gelen coğrafi yerler konusundaki bilgi düzeyinin artmasını sağlamaktadır. Böylelikle dipnotlar, metnin kendine özgü, dil ötesi bir fon olarak ortaya çıkmaktadır.

BIBLIYOGRAFIYA

- Ushakov, Dmitriy, *Tolkovyy slovar' russkogo jazyka*, Al'ta-Print, Moskva 2005, 1216 s.
- Mil'chin, Arkadiy, *Izdatel'skiy slovar'-spravochnik*, Yurist, Moskva 1998, 472 s.
- Kazakova, Tamara, *Hudozhestvennyy perevod, Teorija i praktika*, Inyazizdat, Sankt-Peterburg, 2006, 535 s.
- Barhudarov, Leonid, *Yazyk i perevod, Voprosy obschey i chastnoy teorii perevodov*, Mezhdunarodnyie otnosheniya, Moskva 1975, 237 s.
- Vinogradov, Venedikt, *Leksicheskie voprosy perevoda hudozhestvennoy prozy*, Izdatelstvo Moskovskogo universiteta, Moskva 1978, 174 s.
- Vlahov, Sergey, Florin, Sider, *Neperevodimoe v perevode*, Mezhdunarodnyie otnosheniya, Moskva 1980, 352s.
- Zorivchak, Roksolana, *Realiya i pereklad (na materialy anhlomovnykh perekladiv ukrayins'koyi prozy)*, Vyd-vo pry L'vivs'k, derzh, un-ti, L'viv 1989, 214 s.